

*Козинський Л.,
кандидат філологічних наук, доцент
Уманський державний педагогічний університет ім. П.Тичини*

ІСТОРИЧНІ, ЛІТЕРАТУРНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ У СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ РОМАНУ «ЛЮДОЛОВИ» ЗІНАЇДИ ТУЛУБ НА ТЛІ ДОБИ

Анотація. У статті пропонується розгляд умов творчості Зінаїди Тулуб на тлі доби. На матеріалі літературознавчих праць дослідників її творчості зроблено спробу з'ясувати історичні, літературні та національно-культурні аспекти в структурі художнього тексту роману «Людолови». Виявляється специфіка авторського задуму щодо відтворення національно-культурних реалій життя українського та кількох сусідських народів.

Ключові слова: спілка письменників, історичний роман, історична правда, авторський домисел, міський текст, історична ретроспектива, містотвірні елементи.

В наш час у державному й духовному відродженні українського народу, у формуванні його національної самосвідомості відбувається активний і складний процес. Віковична історія існування нашого народу отримала новий етап розвитку в умовах державності. Світоглядні стереотипи минулого відмирають з підневільним імперським минулим, разом з тим існує проблема становлення нових основ розвитку українського буття й культури. Вивчення національного дискурсу набуває актуальності в нові часи, коли про національну ідентичність неможливо говорити без усвідомлення потреби змістовного процесу розвитку та збереження надбань української культури, без звертання до минувшини, до історичного коріння, до історичної пам'яті, яку формували наші попередники.

Комплексного підходу потребує сьогодні розгляд подій минулого в національно-культурному аспекті, з урахуванням науково-історичного та літературно-художнього компоненту. Історичний роман «Людолови» Зінаїди Тулуб дарує нам зразки своєрідного художнього бачення усіх цих компонентів, і є цінним матеріалом для літературознавчих досліджень. Разом з тим на сьогодні в українському літературознавстві досліджень саме таких аспектів у творчості Зінаїди Тулуб на тлі доби дуже мало. Треба згадати найбільш відомі праці Миколи Сиротюка, Мирослави Гнатюк, підготовлену Миколою Жулинським передмову до тритомного видання творів. Вони написані в середині й у кінці ХХ ст., і мали своїм завданням висвітлити життєвий і творчий шлях письменниці. Більш сучасні нам розвідки *В'ячеслава Василенка та Ольги Харлан* окремих питань життя і творчості Зінаїди Тулуб, є в мережі Інтернету, завдяки чому до них мають доступ зацікавлені науковці.

Роману «Людолови» належить своє поважне місце в українській белетристиці. Творча майстерня

Зінаїди Тулуб відзначається уважним підбором численних історичних, літературних та національно-культурних документально підтверджених фактів, що збагатили сюжет колоритними соціальними типами й характерами, відтворили подих епохи завдяки оригінально підібраним і своєрідно відтвореним колізіям. Шлях письменниці до визнання був нелегкий. Уважне ставлення прозаїка до життя людей давніх часів поєдналися з її недооцінкою ризиків своєї епохи. Внутрішньополітична система радянської держави культивувала підозріле ставлення до такого роду зацікавлень і суворо покарала її, не взявши до уваги, що письменниця реалізувала батьківські поради та мрії юних днів, що вона писала з метою викривати злочини проти людства для утвердження любові і миру у світі.

У своєму захопленні Зінаїда Тулуб, здавалось, не помічала особливостей оточуючого середовища, пекельний подих часу. Її екстраверсійний темперамент проявлявся у надзвичайній, неприйнятній вже на той тривожний час, відкритості перед колегами по перу. Вона постає для всіх дивом-загадкою, бо щиро заявляє про свою любов до українського народу та його історії, і разом з тим виявляє космополітичні погляди, пам'ятає своє дворянське походження, сварить партію більшовиків. Вона ніби ігнорувала реальність, за якою радянське суспільство на початок 30-х років ставало все більш закритим, українських письменників репресивні радянські органи поступово починають «проробляти», знищувати інакодумців, які відходили від накресленої «лінії партії». Партія більшовиків на той час залишала письменникам уже тільки один шлях до виживання на мистецькому поприщі: готуватися творити словом в єдиній Спілці письменників Радянського Союзу.

Напруження і тривогу в тогочасному письменницькому середовищі колоритно відтворила Докія Гуменна, яка відвела автору «Людоловів» кілька сторінок у своїх спогадах «Дар Евдотеї». Ці спогади стали вже раритетним виданням, і їх розлоге цитування у статті вбачається доцільним, з огляду на їх важливість у ідентифікації тогочасних подій. Значно молодша за віком Докія Гуменна в письменницькому середовищі, як і під час навчання в ІНО, ховалася зі своїм безпідставно «пришитим» звинуваченням у походженні з «куркулів», що в 20 – 30-х роках однозначно приводило до поразки в соціальних правах. Через те вона постійно намагалася бути непомітною в колі «маститних» і не дуже письменників ((маститний, як пояснювала Докія Гуменна – «це жартівливе перекручення російського

слова «маститий» чогось дуже прижилося у їдкому лексиконі сміхів». — Л.К. [Див.: 2, 166]).

Докія Гуменна в силу обставин, характеру, психологічного стану приховувала свою присутність серед письменників, і від неї, непомітної, вже й не ховалися за думками, сама ж вона змалечку уміла спостерігати і давати оцінку подіям, людям. Зінаїда Тулуб неодноразово мала її за співрозмовницю, і Докія Гуменна згадує її балакучою і безпечною у своїх відвертостях при оцінці дій більшовиків, що розорили їх родовий маєток, знищивши там могилу батька. Письменники дивувалися, що вона не приховувала своє графське походження, і признавалася, що вивчила українську мову свідомо в дорослому віці. Щоб краще її засвоїти — стала її викладати для чекістів. І ще: відкрито заявляла про знайомство зі знаменитостями іншого ідеологічного табору — як не з білоемігрантами то з «буржуазними українськими націоналістами» [2, 168].

Можна припустити, що поведінка Зінаїди Тулуб була нею змодельована, що вона, як істинно творча людина, намагалася відкритістю і щирсердністю відвести від себе лишню увагу: ось, я вся перед вами, нічого не приховую, бо щиро вірю в завоювання революції (у своїх листах про перегляд свого вироку вона про це свідчить [Див.: 1]). В це важко, однак, повірити, навіть якщо зважити на її самохарактеристику в автобіографії: «А по природі веселий і трошки насмішкуватий характер часто збарвлював мені життя райдужними тонами, і іноді через кілька хвилин після припливу журби лилися з-під пера вірші, сповнені сонця і радості» [7, 17].

В часи впровадження партією перемін, направлених на утворення однієї письменницької спілки, кожен письменник мав підтвердити літературними творами своє право вступити до неї. Пам'ять Докії Гуменної зафіксувала всю складність того моменту для письменників, що не входили до числа знаменитих, що не мали підтримки, зокрема це стосувалося Зінаїди Тулуб: «У іншому гурті сидить Іван Ле і царственным жестом посуває шахового коня до «простого» письменника, а навколо сидить гроно «вболівальників». — Не знаю, що мені робити з котом Ліриком! — міркує вголос Ле. Всі приявні вже знають, що йдеться про Зінаїду Тулуб. — Ця маніячка, стара діва, теж подала заяву, щоб її прийняли до Спілки, уявіть собі! Не знаю, як їй відмовити... — Всі навколо дружно регочуться. — Подала заяву, щоб прийняти її разом із котом Ліриком... — Всі ще більше веселяться. — І там таку ахінею понаписувала! Та який роман може вона написати? — Ще більший регіт. — Взагалі, я вам скажу!.. Де початок, де кінець її замряченій самохвальством фантазії? Ну, от ви, молодий чоловіче з кабінету молодого автора, — звертається Ле до когось там, — ви читали той її роман?.. «Людолови» чи як там?»

«Молодий чоловік» презирливо знижує плечима. Ні він, ні ті видавництва, куди ця стара діва подала свій «роман», не вважають за потрібне витратити час на читання маячення божевільної...

— Але як їй відмовити? — журиться далі вголос Ле. — Вона ж така навратлива, як осіння муха...

У цім казані щось варилося, але ще не знати було — що. А що багато було неясностей, то період Оргкомітету тривав дуже довго, щось два роки. Тим часом, письменники один за одним попадали в «проробку»...» [2, 166].

Ніхто з письменників не сприймав як правдиві розповіді Зінаїди Тулуб про написання історичного роману, який забрав багато часу на збір документів, консультації в багатьох фахівців, художнє опрацювання. Цей факт викликав у всіх недовіру, заздрість, глум: «Та всі ж знали, що Зінаїда Тулуб — перекладачка з французької на українську, член секції перекладачів. І не більше. Ніхто ані на товщину волосинки не вірив, що вона написала роман. Її просто на сміхи брали...» [2, 167]. Вона намагалася почути привітне слово за свою терпеливу роботу, а у відповідь — підозри, заздрість та насмішки.

Перебіг подій у суспільному та політичному житті Української Радянської Союзної Республіки, що мала тільки декларовані ознаки вільної держави, свідчив про поступову й неухильну зміну ставлення «компетентних» органів СРСР до історичних, літературних та національно-культурних питань українського народу. Треба було радянському письменникові ще зуміти написати так, як того вимагала партійна «лінія». Бо вже були створені такі умови, за яких українці стали виконавцями волі партії по ліквідації свого ж народу, його історичної та культурної пам'яті. Партія більшовиків спланувала і провела акцію по винищенню селянства через штучно створений голод. При цьому більшовики заклали міну з довгим терміном «придатності» в роботу українських республіканських установ: серед різних за національністю керівників керували голодом на місцях і українці, а звіти про виконання рішень партії та уряду справно відсилалися в Москву. Своєрідним протестом проти проведення такої політики з Москви стане самогубство Миколи Хвильового та Миколи Скрипника в першій половині 1933 року.

Однак смерть кожного з них створила для українців ще більш гнітючі умови життя, а реальність ставала неоднозначною. Офіційно тотальна пропаганда, під звуки «Маршу авіаторів», написаного ще в 20-х роках киянами Юлієм Абрамовичем Хайтом (музика) та Павлом Давидовичем Германом (слова), стверджувала, що радянські люди народжені, аби казку зробити буттям, аби нелюдські умови минулого ніколи не повторювалися, та реальне життя говорило про інше, воно привчало жити і не думати про причини подій, на які було одне стандартне пояснення: «так треба в ім'я...» Здебільшого згадувалися імена революції і партії, яка її здійснила, не зупиняючись у виборі засобів для досягнення «загального добра». В цих умовах киянка Зінаїда Тулуб, позиціонуючи себе як автора історичного роману, тема та жанр якого обрані «не в ногу» з часом, марно сподівалася на визнання. Не над тим вимагала працювати партія, і «неслухняних» карала з усією пропагандованою класовою ненавистю. Згодом і до неї добереться «караюча рука» партії, яка з числа радянських письменників «вибракувала» тих, які мали свій погляд на визначені головними та пріоритетними теми про село та розвиток

індустрії. Зменшення кількості письменників партія не боялася, давши зовні хороший «привид» «іти в літературу» селянській та робітничій молоді.

Як свідчить Докія Гуменна, партією були виставлені фальшиві орієнтири, які своїм трагізмом та «скоригованою» правдивістю не могли послужити письменникам основою для талановитого художнього твору: «Ось молодий «призовник» у напіввійськовому, з виправкою лейтенанта, Горенко, що повернувся з відраження на село. Пошепки казав, що на селі діється жах, люди пухнуть і вмирають з голоду, а написав і надрукував у газеті про щасливе й заможне життя на селі, що стіл колгоспника вгинається під пампушками, ковбасами й варениками в сметані. Соцреалізм у дії. На село в той час нікого не пускали, крім із спеціальними відраженнями, то сільсько-колгоспна тематика на таких нарисах і кінчалася» [2, 167].

Не краще було з робітничою тематикою, і, свого часу погодившись на висвітлення життя металургів, Зінаїда Тулуб так і не взялася за її виконання. «Тоді була в моді «історія фабрик та заводів», тематика, продиктована із столу агітпропу, — згадує Докія Гуменна. — Письменників прикріпляли до фабрик і заводів, щоб вони там «збирали матеріал»[...] Але щось не пам'ятаю жадного, навіть не епохального, твору з такою тематикою. Так, як скраховали «вихідні дні» і життя знов вернулось до традиційних неділь, так само провалилась і «історія фабрик та заводів» (Докія Гуменна тут згадала про заборону неділі — «воскресіння», що сприймалася як «релігійний забобон», і сьомий день був названий просто «вихідним днем»; згодом відмерло таке нововведення. — Л. К.) [2, 159].

Між Зінаїдою Тулуб та іншими письменниками, що усвідомлювали небезпеку своєї компрометуючої обізнаності про її дворянське походження, виникла замаскована нещирість. Докія Гуменна згадувала загальне здивування колег (а інколи й кепкування позаочі, яке погано приховувало обурення), які змогли стати членами єдиної на Союз спілки письменників, заявам Зінаїди Тулуб про написання історичного роману, та про своє походження. В тих умовах така інформація не дозволяла письменниці розраховувати на своє членство в новостворюваній єдиній письменницькій організації.

«Це був час, що геть усі літературні організації були розігнані, — відтворює Докія Гуменна атмосферу життя письменницького колективу в переломний момент. — От, сказано було, що ні «Плуг», ні ВУСПП, ні «Пролітфронт», ні «Ланка», ні «Західна Україна», ні ЛОЧАФ,.. ні... ні... — не існують. Не існують та й усе! Замість усіх цих об'єднань проголосили єдину Спілку радянських письменників України (СРПУ), а для приймання в члени створено Організаційний комітет. В Харкові головою Оргкомітету був Іван Кулик, а в Києві — Іван Ле. Деякі були вже членами, деякі як би вже були, деякі прагнули бути, але... Деякі з усієї сили «проявляли» себе, хто чим міг [...] Всі прагнули бути членом Спілки письменників. Це ж від цього залежить уся екзистенція, гей, пайки, відраження, творчі дотації, «путівки» до різних курортів і ще всякі інші блага, які в той час ще й не снились» [2, 163].

Організаційна робота влади була якнайсерйозніша, але на той час нікому було з'ясувати, що до словесної творчості Зінаїда Тулуб прилучилася ще в дитинстві, коли під впливом батька розпочала писати вірші й казки. В навчальних закладах різних рівнів з року в рік утверджувала себе як російськомовна поетеса, у старшому віці публікувала свої поезії в різних журналах Києва, Москви, Петербурга.

Завдяки наполегливості свій реферат «Погляди М. В. Гоголя на проблеми мистецтва в світлі західноєвропейських та російських філософських теорій першої половини 19-го століття», підготовлений на Вищих жіночих курсах [7, 6], вона допрацювала і захистила дисертацію на тему «Естетика Гоголя» [1]. Однак до визнання вона прийшла не як поетеса чи викладач-науковець. Її прославило велике епічне полотно з історії українського народу XVII ст. під багатозначним заголовком «Людолови».

Але, згадує Докія Гуменна, написання твору ще нічого не значило, її не приймали до спілки письменників, і для того вона мусила пробиватися до слави в буквальному розумінні. Слід, очевидно, навести довшу цитату зі спогадів «Дар Евдотеї», які відтворюють атмосферу зустрічі українських письменників з Максимом Горьким, усі страсті, які супроводжували його приїзд, і зміну ставлення до творчості Зінаїди Тулуб, яка змогла довести свою спроможність цілеспрямовано йти до мети, навіть за несприятливих обставин для себе:

«Ми строевою групою прийшли на вокзал, а там нагнали вже стільки трудящих, — робітників і службовців, — що нас поставили десь аж у кінці перону. Крім своїх і чужих спин, ніякого Горького, ані його поїзду ніхто з нас не побачив.

Але серед нас була Зінаїда Тулуб. Вона несла величезного букета квітів. Виставила наперед букета і так прорвалася крізь сильні наряди міліції, так добилася до самого вагону, що займав Горькій. Вручила вона той букет. Не самому Горькому, що так і не вийшов з вагону до трудящих, а його синові.

Всі й забули про це.

І ось через деякий час — бомба у саме серце... Букет, що Тулуб вручила синові Горького, знову почав фігурувати, цим разом уже ввійшовши в історію української літератури. Та де, — української? Всесоюзної!

Виявляється, то був не просто собі букет, а букет із листом до Горького, а в тому листі «ця видра» (як почали її заздрісно називати) про всі свої кривди розписалася. Як же так? Вона — приятелька Зінаїди Гіппіус, Вересаєва й Буніна, написала роман п'ятьма мовами, а на Україні всі видавництва відмовляють їй, не хочуть надрукувати. І що ж! Результат не забарився. Скоро прийшов лист із канцелярії Максима Горького, щоб Тулуб надіслала російський примірник роману.

Далі — блискавична запаморочлива кар'єра. Дуже скоро роман був видрукуваний у Москві. А вже тоді забігали й українські видавництва, незабаром «Людолови» (перший том) вийшли й українською мовою. Спішним порядком прийняли Зінаїду Тулуб до Спілки радянських письменників, а вже zarazом ввели й у президію. [...]

Але що найголовніше в усіх цих метаморфозах Зінаїди Тулуб... — Її роман «Людолови» мав величезний успіх серед читачів. В бібліотеках люди записувалися в чергу, щоб якнайскорше прочитати. Мав уже скоро вийти й другий том...» [2, 185 — 186].

Докія Гуменна своїми спогадами посвідчила, наскільки письменницький колектив, керівництво несерйозно сприймали творчий доробок Зінаїди Тулуб, не були обізнані з його станом, рівнем. Тому нова оцінка, та ще й «центру» породила перемену у ставленні до неї й такий поспіх у визнанні. Але, як засвідчує Докія Гуменна, сталося головне: після виходу першого тому «Людоловів» на межі 1934 — 1935 років прийшло довгоочікуване визнання читача, а спілчанські зарозуміння, зверхність, насмішки, заздрість були припинені (хоча б зовні). Написання й опублікування історичного роману відкриває новий етап на творчому шляху Зінаїди Тулуб, засвідчує її бажання розкривати на сторінках своїх творів загальнолюдськими проблемами і залишитися поза кон'юктурою. Недаремно майже десятиліття вона терпеливо йшла до публікації роману з історії українського та інших народів. Вона намагалася прослуховувати «пульс доби», однак і ховалася від життя, відвівши від реалізації своєї головної мети увагу «всевидячого ока» партії зобов'язанням написати роман із життя металургійного заводу. Як вільний творець, як дослідниця архівів, а не пошукачка санаторних зручностей, вона не вповні врахувала критичні соціальні та релігійні тенденції, які мали б стати провідними в творі з новими радянськими ознаками.

Визначаючи місце роману «Людолови» в історії української літератури першої половини ХХ ст., Микола Жулинський зазначає: «Це був перший роман в українській радянській історичній прозі, в якому органічно поєднувалася епічна масштабність охоплення історичних явищ і подій з глибоким психологізмом зображення художніх характерів, з тонким, вразливо-емоційним осягненням свідомості й почуттів історичної людини» [4, 9].

Розглядаючи національно-культурний компонент в історичному романі Зінаїди Тулуб «Людолови», зауважимо, що він спрямований на всебічне висвітлення життя людини у відповідних тогочасних соціальних і політичних умовах. Певна соціологічна тенденційність провідної думки твору не заважає побачити, що для авторки не існує абстрактної людини, яка була б відірвана від національної, історичної основи. До подій сивої давнини Зінаїда Тулуб ставилася з особливою пошаною. Прагнення письменниці до вираження історичної тематики в епічній формі впливало з її лектури, всебічних творчих зацікавлень у молоді роки, а географія тих художніх образів та час їх існування були надзвичайно широкими: північ і південь, захід і схід Європи, дохристиянські та християнські часи.

Зокрема, серед творів та образів, над якими працювала Зінаїда Тулуб, значиться перша космогонічна пісня давньоісландського епосу «Старша Едда» під назвою «Voluspo». В перекладі російською мовою вона була надрукована двадцятилітньою Зінаїдою окремою книжечкою і здобула прихильну критику.

Під впливом творчості драматурга Оскара Уайльда з-під її пера постає російськомовна однойменна поема «Саломея» (1914). Написана на євангельський сюжет, поема отримала схвальні відгуки Івана Буніна, викликала зацікавленість у Максима Горького. Навіть в напружені дні 1917 року Зінаїда Тулуб створює поему «Піфагорійці» та віршовану п'єсу «Ілля Муромець». Та жоден із тих трьох творів не дійшов до читача, і, як вважала автор, всі вони втрачені [7, 20].

Таким чином Зінаїда Тулуб ще з молодих років цікавилася історичною тематикою, а тому пізнала умови національного й культурного життя людей різних часів і різних країн. Здобуті знання допомогли їй залишатися толерантною до інших народів у подальшій роботі над текстом історичного роману, який спочатку планувала присвятити яскравій постаті козацького ватажка і лідера українського народу Петру Сагайдачному. Мистецтво творення дуже багато в чому залежить від зовнішніх чинників, і при відповідних внутрішніх потребах людини спроможна повністю віддатися справі. Микола Жулинський висловлює здогадку, що увага Зінаїди Тулуб до історичної тематики була не випадковою [4, 7].

В'ячеслав Василенко, спираючись на архівний документ, нагадує, що ще 1908 року відбулася розмова між батьком і Зінаїдою про її майбуття. У ті неспокійні роки Павло Олександрович Тулуб, — юрист, поет і журналіст, — переживаючи за долю дорослої доньки, намагався підказати їй життєвий вибір: «Природа багато чим тебе нагородила, а ти накопичуєш цілу скарбницю знань. Все це має піти на користь Росії не шляхом шпурляння бомб..., а шляхом створення монументальних художніх творів» [Див.: 1].

Як бачимо, їх сімейні світоглядні цінності цілком були інтегровані в культурно-політичне поле ще зовні міцної імперської держави. А місця Україні серед тих цінностей не було, або ж коротка цитата не відбила думок про землю і народ, які мали свою історію ще до часів підпорядкування Російській імперії. І тільки революційні роки приводять Зінаїду до усвідомлення необхідності шукати своє родове коріння в історії українського народу, а разом з тим — шукати місце його історії в сім'ї народів Європи, про які вже багато знала. В ті нові часи вона вивчила мову своїх прасурів.

Пройде якихось двадцять років після розмови з батьком, коли Зінаїда Тулуб оприлюднить в заявці до видавництва план творчих задумів на написання двох романів. Робітнича тема одного відповідала вимогам дня першої в світі країни з проголошеною соціальною рівністю. У другому мало бути змальовано життя в Україні та Криму на початку XVII століття. Його написання підтримав присутній тоді Павло Тичина, який, на думку Миколи Жулинського, був знайомий з її кіносценаріями «Гайдамаки», «Сагайдачний». Відомо, що Зінаїда Тулуб в 20-х роках співпрацює з кіностудією, написала сценарії «Бандити», «До великої мети», «Барометр підвів», «Ленін», «Іоанн Вюртенберзький». Деякі з них вона не завершила [4, 7]. Зазначений перелік попередніх

проб пера був далеким від нав'язуваної металургійної тематики, а от історична — захопила і не відпустила Зінаїду Тулуб на довгі роки.

Роман «Людолови» став підсумком тривалої роботи автора над ідейним змістом та формальними ознаками твору. Він розвинувся від односюжетного роману-біографії про гетьмана Петра Сагайдачного до багатосюжетного, багатопроблемного. Її попередній досвід сценариста, потенціал науковця, очевидно, підказав розширити твір, де, як вона признавалася у листі до Максима Горького, «центром є проблема праці на початку 17 століття. Ї взята ця проблема за порівняльним методом: у Польщі, на Україні, в Кримському ханстві і Туреччині (це буде ясно в кінці і тому). Ось чому подаю я три паралельних сюжети, інакше це було б нездійсненним» [4, 7].

Широта поглядів письменниці привела її до переконання, що вона не може обмежуватися розповіддю лише про життя українців, а в людоловах бачити тільки татар. Вона збільшила кількість сюжетних ліній, розширила в романі поняття «людолови», аби викрити і засудити людоловство в різних його проявах. «Людоловами в старовинних актах називалися загопи татар, — нагадує вона в автобіографії «Мое життя», — які налітали на українські села і хутори. Убиваючи старих і дітей, вони виводили з собою всіх дорослих здорових людей і продавали в Криму на невідьницьких ринках. У моєму трактуванні, крім цих татарських грабіжників, людоловами виступають польські магнати, татарські беки, католицькі і православні монастирі, в тому числі і Києво-Печерська лавра, козацька старшина і гетьмани, цехова верхівка, яка висмоктувала усі соки із своїх підмайстрів і т. д., і всі — кому потрібні були робочі руки-раби» [Див.: 4, 6 — 7].

Зінаїда Тулуб мала підстави так думати. Формування її поглядів на проблему існування рабства в різних проявах відбувалося під впливом численних документів — мовчазних свідків історії. Захоплення роботою над архівами було для неї природним, вона поріднилася з великою кількістю здобутих письмових свідчень, неодноразово занурюючись в їх масу. Признаючись, що вона їх «переривала», відшуковуючи потрібне зерно істини, вона тим самим признавалася, що велична справа написання історичного роману була частиною її життя протягом багатьох років.

«Для свого «Сагайдачного» я перерила всі архіви і «судові акти», всі закони, постанови сейму, цехові книги, юридичні джерела і мемуари, — писала вона Максиму Горькому у першому із двох листів 1931 р. — Зібрала чудовий матеріал з класової боротьби в самій Січі, в Києві (між магістратом і цехами), в надрах самих цехів; матеріали з історії закріпачення селян, з форм землеволодіння у козаків і кримських татарів. Одних виписок у мене понад 2000 сторінок, а прочитано більше 32 000 сторінок» [4, 8].

Національному елементу Зінаїда Тулуб у романі приділила значну увагу. Її науково-нейтральний погляд спрямовано не тільки на українську спільноту, що робить роман цікавим інформаційним джерелом для розуміння середовища, в якому жили українці в XVII ст., обставин їх співжиття з іншими народами в

тодішній своїй-чужій державі та з народами сусідніх країн. Пояснюючи й розкриваючи риси національного характеру кожного народу, вона в романі вдається до окреслення особистісних граней конкретного народного середовища, своєрідність їх психіки, соціального, культурного, освітнього, сімейного стану, військової складової життя. Цьому підпорядкована композиція роману, яка містить розділи, присвячені висвітленню життя різних народів.

Зінаїда Тулуб у романі намагається мінімально позначити авторську присутність, бути нейтральною в оцінках дій персонажів конкретних національностей та соціальних прошарків, різних за статтю. Вона вдало виконала своє творче завдання, і в середовищі кожного народу виявила людоловів, які займають високий соціальний щабель (феодальна, військова, релігійна знать). В деякій мірі їх людоловство є позитивним, якщо направлене на створення соціальних інститутів, які мають захищати права загалу, або на заснування шкіл, розповсюдженні книг. Цей позитив можна відшукати в євангельських переданнях, за якими Ісус Христос, звертаючись до рибалок, казав, аби вони вирушали з ним, зробилися «ловцями людей» [3]. Негатив випромінюють людоловчі дії, коли вони спрямовані на завоювання зверхності над людьми, перетворення їх на рабів.

Глибше прочитання тексту відкриває також цілі пласти людоловчих намірів людей нижчих соціальних груп. Такі тенденції присутні у середовищі цехового і міського братств, серед козацтва, у польському, російському, єврейському, татарському середовищах. Християнський, мусульманський, іудейський світи так чи інакше здійснювали свої людиноненависницькі людоловчі дії, результат яких був схожий: страждали або гинули люди.

В «Людоловах» змальовані як відомі історичні постаті, так і представники народних мас. Зінаїда Тулуб, попри велику документальну підготовку до написання історичного роману, відтворювала історичну правду за своїм творчим задумом. Як зазначає Микола Сиротюк, «Зінаїда Тулуб, прагнучи бути якомога ближче до фактичної історії, все ж не дається в полон фактам» [7, 61]. Письменниця не вдається до хронологічного відтворення Хотинської битви (1621), переставляє часи подій, візитів посольств, їх персональний склад, зміст обговорених ними питань тощо.

Найбільш покритикованим у романі є авторський підхід до змалювання образу Насті Повчанської, нареченої Петра Сагайдачного. Читач знайомиться з нею на початку твору, навколо її кохання з Петром Сагайдачним по суті зав'язаний сюжет. Вона волею обставин стає дружиною не майбутнього гетьмана славного українського козацтва, а турецького султана, змінює природу свого соціального та національного буття. Ставши носієм і виразником іншої ідеології, вона теж змінюється, їй стають властивими риси її середовища. Вона працює в моторна, щира, проста і чемна в поведженні з людьми дівчина, має одружитися з Петром Сагайдачним. Її відверте признание в коханні до нього наближене до народнопоетичних зразків: «Я люблю тебе, і нікого мені не треба на цілому світі: ані князів, ані королів...»

[8, 96]; «Я покохала тебе, Петре, не знаючи, хто ти, але лише тепер я зрозуміла, що ніхто і ніщо не вирве тебе з мого серця» [8, 98].

Здавалося б, що під захистом такого воїна, як Сагайдачний, їй ніхто ніколи не завдасть болю. Та підступні закони людоловства інші. У них своє силове вираження, свої прояви розуміння основ життя. Настя пережила митарства полону, розпач невільничого ринку, розчарування від несповненої надії на допомогу знатного росіянина, велич дружини султана. Але Зінаїда Тулуб, через увесь роман провела своїх героїв, аби наприкінці звести їх разом. Їх зустріч відбувається за трагічних обставин: вона має сина від падишаха, а Петро бореться з підступною слабкістю від поранення.

Автор розігрує сцену ревності з боку гетьмана, на які у Насті — Гюль-Хуррем є сильна відповідь: «А ти врятував мене від неслави?!» [9, 538]. Словесний двобій двох колишніх закоханих, виявляє її непоступливість. Подальші роздуми кожного з них, пошуки свого місця за нових обставин, їх одруження — все сприятиме захопленню уяви читача, що перебуватиме в полоні тексту. Микола Сиротюк детально розглянув місце образу Насті Повчанської в романі, і знаходить місце для критики. На його думку, причини обраного автором задуму по змалюванню її образу є серйозні й поважні, «проте навіть вони не можуть виправдати цього занадто довільного, а головне — антиісторичного авторського домислу. І насамперед тому, що він спонукав автора до приписування Конашевичу та Осману II вигаданих фактів...» [7, 126].

Так навколо романтичної любові розгорнулось велике художньо-історичне полотно, яке вмістило картини їдкої сатири, що викривала людоловів з числа знатних і незнатних людей; для героїв «низів» автором підібрані м'які барви, до них вона ставиться співчутливо й м'якосердно. До того ж вона проявляє свою любов і до рідного міста, «підкреслює силу Києва як перехрестя торговельних шляхів, цим пропонуючи немілітарний, а мирний текст міста» [Див.: 10]. І текст не містить ознак впливу «керуючої руки» партії, й оскільки її попередня поетична творчість була загальнолюдською, то Зінаїда Тулуб з відвертою щедрістю зображує й українців (діда-чоботаря Омелька, його внучки Орисі, баби Палажки, Горпини), і посполитого Томаша, і татар (Нур'ялі, Шафіге, Медже, Абдулки, маленьких Субан і Маметки), і євреїв Лейзера та Наума, і безіменного росіянина-кухаря.

Зінаїда Тулуб в деякій мірі поєднала свій роман на історичну тематику зі своїм часом. В її епічному полотні рельєфно проглядається колективний розум української громади, яка утверджується в думці про необхідність просвіти свого народу, цінності книжних знань, потреби соціальної рівності, справжньої духовності, а не показної релігійності, злочинності воєн, работоргівлі. Автор повстає проти неоднозначності становища жінки в тогочасному світі, а коли козаки — носії колоритного національного характеру українців — чинять безчинства, то вони для неї — не герої. Більшовицька партія не взяла до уваги всю багатогранність історичних, літературних та

національно-культурних аспектів роману «Людолови», не зупинила репресивну машину, що вкинула письменницю до своїх застінків.

Звинуватили її в тому, що вона була активною учасницею контрреволюційної організації «Вибірчий центр», котра мала за мету проведення підривної роботи перед наступними виборами до Рад. Така організація існувала лише на паперах тієї установи, де вона викладала колись українську мову. Біда всесоюзного масштабу підстергла письменницю. До 1937 року, за підрахунками Григорія Костюка, в Україні «викрито» було органами НКВС 15 підпільних «контрреволюційних» організацій [Див.: 5, 445]. І вже для Зінаїди Тулуб була інша стаття, ніж для її колег (здебільшого засуджених за націоналізм і тероризм). Очевидно звинувачення в націоналізмі закінчилися через відсутність таких підозрюваних: їх всіх було розстріляно або запропорено у тюрми та табори. Вирок письменниці було винесено 05.09.1937 року найвищою судовою інстанцією — Військовою колегією Верховного Суду СРСР. Її засудили на 10 років тюремного ув'язнення та 5 років заслання, з конфіскацією всього її майна.

Всієї правди «караючі органи» не розкривали, її не знала Докія Гуменна, письменницька організація: «А що в Спілці письменників діється бедлам, то це також іде поза мною. Полетів Кулик, Щупак, Шабльовський — це ж партійна верхівка! Що ж то говорити за рядових членів? Ось, як блиснула літературна зоря Зінаїди Тулуб, так і закотилася. [...] Всі нарозхват читали її роман, у бібліотеках записувалися в чергу... Але 2-й том «Людоловів» уже мало хто встиг прочитати, бо через кілька днів виходу з друку його сконфісковано... Що за причина? Заарештували її чоловіка, бо він німецького походження, (значить, шпигун!), заарештували й її» [2, 259 — 260]. Тут слід звернути увагу на відсутність реакції радянських людей на факти зміщення з посад, зникнення відомих людей, відсутність бажання шукати правду. Суспільство було вже доведене до апатії, вже партійні людолови своїми каральними органами добилися відсутності бажання протестувати проти злочинів влади. Правдива інформація була недоступна, так народжувалися слухи і плітки, які були далекі від істини. Істина ж була з'ясована згодом: не винна. Але вже після того, як пройшли майже всі роки ув'язнення та заслання, завдяки піклуванню письменниці про себе.

Микола Жулинський стверджує, що роман «Людолови» «можна вважати своєрідною художньою школою суспільствознавства, особливо необхідною для тогочасної української радянської історико-художньої романістики, нерідко позначеної впливами вульгарної соціології в оцінці історичних подій і постатей. З. Тулуб специфічними, образними засобами «озирнулася» в минуле і відтворила головні, визначальні тенденції суспільного розвитку початку XVII століття в його соціально-політичних, духовних і релігійно-моральних аспектах» [4, 9 — 10].

Василь Полтавчук у своїй монографії «Неминушість минулого» констатує важливу потребу в історичному романі для державотворчого процесу. Він згадує репресованих українських історичних

романістів Зінаїду Тулуб, Володимира Гжицького, Гната Хоткевича, і висловлює сподівання, що «романне осягнення історичного минулого відбуватиметься, на відміну від дев'ятнадцятого і майже всього двадцятого століття, не всупереч, а завдяки державній політиці. За такої умови історичні романисти будуть забезпечені від репресій» [6].

Зінаїда Тулуб стала визначним митцем свого часу, а її історичний роман «Людолови» займає чільне місце серед історичних творів і містить різноманітні історичні, літературні та національно-культурні аспекти, з пізнавальним і естетичним значенням для нащадків.

Література

1. Василенко В. «Я прошу пожаліти мою старість...» До 110-ї річниці з дня народження письменниці Зінаїди Тулуб // <http://www.sbu.gov.ua>.
2. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам'яті: В 2 т. Том 2. — Балтимор — Торонто: Українське вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1990. — 346 с.
3. Євангеліє від Св. Матвія. 4. 19.
4. Жулинський М. На чорних хлібах національної історії // Тулуб З. П. Твори: В 3 т. Т. 1. Кн. 1. — К.: Дніпро, 1991. — С. 5 — 28.
5. Жулинський М. Г. Нація. Культура. Література: нац.-культ. міфи та ідейно-естет. пошуки укр. л-ри. — К.: Наукова думка, 2010. — 560.
6. Полтавчук В. Український історичний роман ХХІ століття: спроба літературознавчого прогнозу // Чорноморські новини. — 2009. — 25 липня.
7. Сиротюк М. Зінаїда Тулуб. — К.: Радянський письменник, 1968. — 225 с.
8. Тулуб З. Людолови // Тулуб З. П. Твори: В 3 т. — К.: Дніпро, 1991. Т. 1: Людолови: Роман, кн. 1. — 553 с.
9. Тулуб З. Людолови // Тулуб З. П. Твори: В 3 т. — К.: Дніпро, 1992. — Т. 2: Людолови: Роман, кн. 2. — 639 с.
10. Харлан О.Д. Міський текст в історичній ретроспективі (Зінаїда Тулуб «Людолови») // <http://www.bdpu.org>.

Козинский Л. Исторические, литературные и национально-культурные аспекты в структуре художественного текста романа «Людоловы» Зинаиды Тулуб на фоне эпохи. — Статья.

Аннотация. В статье предлагается рассмотрение условий творчества Зинаиды Тулуб на фоне эпохи. На материале литературоведческих работ исследователем ее творчества сделана попытка выяснить исторические, литературные и национально-культурные аспекты в структуре художественного текста романа «Людоловы». Определяется специфика авторского замысла в отношении воплощения национально-культурных реалий жизни украинского и некоторых соседних народов.

Ключевые слова: союз писателей, исторический роман, историческая правда, авторский замысел, городской текст, историческая ретроспектива, градосоздающие элементы.

Kozynsky L. Historical Literary and National Specific Aspects in the Structure of the Novel «Lyudolovy»(Mancatchers) by Zinaida Tulub as Viewed through Time Prospective.

Summary. The article considers Zinaida Tulub's art against the background of the days. The attempt to find out historical, literary and national-cultural aspects in the structure of the literary text of the novel "Lyudolovy" has been made on the basis of the literary criticism offered by other researchers of Z. Tulub's works. Here we can distinguish the peculiarity of the author's intent to present the national-cultural realia of the Ukrainian and other adjacent nations.

Key words: union of writers, historical novel, historical truth, the author's guess, city text, historical retrospective, city-formed elements.